

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ "СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга Социология

Том 105

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA "ST. KLIMENT OHRIDSKI"

FACULTE DE PHILOSOPHIE

Livre Sociologie

Tome 105

**"СРЕДНАТА КЛАСА": МЕЖДУ "ПРОИЗВОДСТВОТО"
И "ПОТРЕБЛЕНИЕТО" НА ЖИТЕЙСКИ ШАНСОВЕ**

ДИМИТЪР БЛАГОЕВ

Dimitar Blagoev. "THE MIDDLE CLASS": BETWEEN "PRODUCTION" AND "CONSUMPTION" OF LIFE CHANCES.

Paper presents, on the background of a discussion on prerequisites for "classness" and socio-historical construction of "class", a conceptual framework for sociological understanding of possibility conditions for middle class emergence and evolvement as a "producer" of life chances. Several socio-economic processes are discussed that engender the middle class' shifts towards life chances "consumption" and back to their "production".

За необходимостта от преосмисляне на „средната класа“

Тематизирането – било то фокусирано или опосредствано – на средната класа в социалните науки през последните (поне) три десетилетия все по-силно наподобява състояние, което може да се онагледи чрез един от скечовете на популярното (включително и в България в миналото) телевизионно предаване „Мъпет шоу“. В него, докато две от марионетките си тананикат, друг, изскачащ отвсякъде персонаж, натрапчиво се намесва в мелодията и вмъква постоянно в нея повтарящия се до втръсване рефрен „манá-манá“. В края на скеча, единият от двамата коментатори в

ложата на Театъра на мъпетите пита колегата си „Въпросът е какво е това „манá-манá?“, който му отговаря „Въпросът е кой го е еня?“¹.

Илюстративният паралел с рефрена „средна класа“ в социалните науки не е само на повърхността. Нарастващото използване на „средна класа“ – от страна на социално-научния „истаблшмънт“ в различните академични ложи, през плеядата от актьори на сцената на публичността, до масовия зрител пред нея – като уж саморазбираща се при банализираната ѝ словоупотреба, е свързано същевременно както с трудно установим смисъл при опит за идентификацията ѝ, така и, парадоксално на пръв поглед, с отсъствие на съдържателен интерес у протагонистите. Разбира се, че това е и симптом за терминологичен дисонанс и понятийна какофония на попрището на социалните науки. Но по-сериозният проблем е в скритото, зад рутинното припяване на рефрена, изгубване на *собствено познавателния* интерес към феномена, който пък става все по-невидим под множеството пластове на публичната (включително и научна) културация на темата „средна класа“ като *common sense*, която е една от предпоставките за споменатия по-горе *non-sense*. Само че, за разлика от скеча, дисхармонията в социалните науки и особено в социологията не (би трябвало да) предизвиква смях, а опит за рефлексия върху комплекса от предпоставки, направил я възможна, както и търсене на релевантни научно-познавателни начини за евентуалното ѝ преодоляване.

Това състояние само привидно лесно може да бъде обяснено като част от по-фундаменталния проблем с кризата на класовия (като сърцевина на стратификационния) анализ, социологическите рефлексии върху който достигнаха своя апогей след средата на 90-те години на миналия век (вж. Lee, Turner 1996; Scott 1996), а „смъртта на класата“ се беше превърнала в средоточие на стратификационните дебати през посоченото десетилетие (Pakulski, Waters 1996; Marshal 1997). Избухването на социологическия интерес към отмирането на класовия анализ (като симптом за изчезването) и на класата стана към края на двадесети век, но неговата актуалност има дълга история, поне от поставянето му от Нисбет (Nisbet 1959), откогато започва предлагането и на неklasови обяснителни модели на стратификационните процеси². Едва в анализа на Скот (Scott 1996) обаче могат да бъдат открити някои експлицирани, но по-често имплицитни, теоретични и емпирични основания за идентификация на

¹ Краткият скеч може да бъде видян тук: http://www.youtube.com/watch?v=8N_tupPBtWQ

² Един от интелектуалните контексти на избухването на неklasовата интерпретация се съдържа още в позицията на Бек, че стратификацията се измества от „индивидуализирани социални неравенства“ на основата на разнообразие от индивидуализирани стилове на живот (Бек 2013 [1988]: 129), подсилена по-късно от концепцията на Бауман за тенденцията на преход от модерното общество, основано на производство, към пост-модерното, основано на потребление (Bauman 1992).

проблема като произведен от социално-историческата конструираност както на класата, така и на социологическите ѝ концептуализации.

Иронията е в това, че последните, въпреки претенцията си за привилегираност от позициите на научната истина, твърде рядко стигат до рефлексия на собствената си социално-историческа конструираност в контекста на икономически, политически и културални процеси, чиито проекции, но и конституенти, са разнообразни извъннаучни дискурси, дифузирани в самите социологически концептуализации. Един от ефектите на този недостиг на саморефлексия се оказва споменатото нарастващо възприемане на възгледа за смъртта на класата сред широк и увеличаващ се кръг от играчи на „социологическия терен“, особено извън марксистките и неомарксистките академични клубове.

Парадоксът, скициран от Скот (Scott 1996: 2), за нарастването на продукцията от все по-разнородни текстове, занимаващи се с класата, едновременно с намаляването на тяхното значение, всъщност съдържа в себе си социологическия проблем „Как е възможно обяснителният потенциал на многообразните проявления на интереса към класата да е обратнопропорционален на интензифицирането на този интерес?“. Състоянието на класовия анализ, идентифицирано през този парадокс, обаче не е ситуативно и специфично за посочения период, а може да бъде мислено като иманентно на дългата история на неговото осъществяване. Въпреки това, не ми е известен друг концептуален текст, който фокусирано да рефлектира върху парадокса или поне сериозно да го тематизира. Неглижирането на проблема вероятно се дължи и на убедеността, че специфични, рамкирани в недълъг период, дебати (за „смъртта на класата“, например) не трябва да се разглеждат като (част от) тенденция, и следователно не заслужават аналитично внимание, доколкото изглеждат ефимерни.

Разбирането на основанията за „кризата на класовия анализ“ като вътрешноприсъща характеристика на социологическата традиция на стратификационни анализи, а не като краткотраен инцидент, може да бъде по-продуктивно търсено на по-широко социологическо поле, отколкото в по-тясната дисциплина на социология на стратификацията³. Пример за намиране на част от тези основания е анализът на връзката между класа и капитализъм, направен от Бъргър, и най-вече аргументацията му за *комплексния и динамичен характер на стратификацията* (Бъргър 1998: гл. 4). Изводимото от този анализ разбиране на стратификацията като процес носи

³ Разгръщането на теоретико-методологическите основания на това твърдение би излязло извън непосредствения ми интерес тук; затова и го пропускам.

допълнителни познавателни ползи по отношение на обяснението на парадоксалната яловост на свръхпроизводството на текстове в областта на класовия и стратификационния анализ, в смисъл, че изследователският интерес е възможно да изпуска от вниманието си стратификационните процеси, поради тяхната интензивност, динамика и сложност. Това разминаване се усилва допълнително, ако концептуалният апарат е изграден върху (имплицитно или експлицитно) структуралистко схващане за социалната стратификация⁴. Тоест, основните причини за идентифицирания от Скот парадокс могат да бъдат намерени във взаимодействието между все по-ускореното (и изглеждащо като дезинтегриращо се) разгръщане на предмета и интензифициращите се дебати за неговото битие (независимо дали схващано като динамизиращо се или не), използващи за неговия анализ различни по степента си на релевантност подходи.

Нещо повече, един по-рефлексивен прочит на текста на Скот може (надхвърляйки интенциите на автора да обясни парадокса като дължащ се основно на некритичното смесване на различни извън-научни „образи на стратификация“ при формирането на почти всяка социологическа реферативна рамка по отношение на стратификацията⁵) да допринесе за конструиране на разбиране за *класата като непрекъснато актуализиращ се синтетичен резултат от взаимодействието (включително и обратните въздействия) и взаимопроникването между а) икономически, политически и културални процеси на социална диференциация, б) публичните (официален, идеологически, политически, научен, интелектуален, медиен и пр.) дискурси върху тях, в) практикуваната във всекидневието социално-групова (само)идентификация, г) икономическите, политически и идеологически интереси на големи социални групи, и д) социологическите концептуализации и анализи както на (някои от) компонентните на този синтез, така и на (някои от) взаимодействията между (и обратните въздействия върху) тях*⁶.

Тезата ми е, че колкото по-усложняващ се и по-динамизиращ се става този „синтетичен резултат“, толкова по-изпълзващи се от възможността да бъдат социологически разбрани се оказват неговите все по-разнообразяващи се конкретни

⁴ Това е валидно и за (нео)марксистките, и за (нео)функционалистките перспективи, обхващащи, впрочем, широки територии от стратификационния анализ.

⁵ Като според него единственото изключение е Вебер.

⁶ Това твърдение също има своите граници на валидност, доколкото отразява социално-историческата конструираност на класата в обществата, в които трайното разгръщане на капиталистически социални отношения е контекст и резултат на социално-груповите идеологически, политически и синдикални конфликти, икономически производните социално-групови идентификации, автономизираната и диференцирана модерна публичност (включително социалните науки), които във взаимопораждането си съграждат тези общества на т.нар. „класически модерен капитализъм“.

емпирични проявления и все по-разбъгващи се теоретични и концептуални (ре)конструкции. Не е случайна, следователно, траурната процесия на класовите анализи, загубили своя предмет.

Твърдя, че „проблемът с класата” започва с оформящото се в отломките на разпадащия се средновековен социален ред в Западна Европа през XVII век *различие между генезиса на класовостта и генезиса на класата*. „Класовостта” като нов принцип на разполагане в социалното пространство, качествено различен от феодалния, възниква в разширяващите се анклавни капиталистически икономически дейности и предполага, че социалната позиция в ново-конституиращите се обществени отношения е изводима от позицията във формиращия се на основата на интензифициращи се търговски, индустриални и комерсиално-аграрни взаимодействия прото-пазар. „Класата”, *от друга страна*, възниква след като автономизиращата се интелектуална мисъл (тръгнала от въодушевеното описание на диференциациите в античния римски свят, преминала към формирането на научни класификации в природния свят) се насочва през XVIII в. към описание – от позициите на зараждащата се полит-икономия – на сходствата в икономическите характеристики на индивидите от нововъзникващата градска (но и селска) икономически активна прослойка, която вече търси с икономически, но и политически средства легитимация както на себе си, така и на принципа, който я прави възможна. Популяризацията на полит-икономическите класификации и политическата им употреба в либералната и социалистическата мисъл, в контекста на започващия все повече да се налага принцип на класовост, задвижва процеса на социална конструираност на класата, формулиран по-горе в този текст.

Социологически съществено за настоящия анализ е, че тази рефлексия на самото нововъзникващо капиталистическо общество върху създаването от него принцип на класовост е насочена основно към разширяващата се „социална база” на дребните и средни предприемачи, тоест, „класата” се появява, за да опише именно това, което след средата на XVIII в. възниква в рамките на публичните дискурси, предметяващи тази рефлексия, като „средна класа” – притежателите на собственост, които я включват в някаква икономическа употреба, влагайки умения, инициативност, интелект, хитрост, труд и т.н., за да произвеждат доход чрез нея. Щрихираният процес е възможен обаче само в контекста на ценността на свободата и приемането на свързани с нея риск, на предприемчивостта и свързаното с нея осъзнаване на живота като зависещ предимно от собствените усилия. Това „възникване” на „средната класа” се случва в рамките на

политическия, идеологически и популярен контекст, дискутиран по-горе. Няколко неизчерпателни, но симптоматични примера за това:

„Средната класа”, преди да навлезе в социологическа понятийна употреба, функционира продължително като елемент от самоописанието на капиталистическите общества в Западна Европа и Северна Америка. Например, зад употребата на „средна класа” стои самоопределянето на английската буржоазия от средата на XVIII до средата на XX в. като междинната (средна) класа, осигуряваща *социалния интегритет* между аристокрацията, обуржоазяваща се от векове, и пролетариата, невъзразяващ срещу обуржоазяването му. От друга страна, за разлика от британската “middle class”, специфичното за самосъзнанието на френската “bourgeoisie” е, че се гордее със своята *социална отчлененост* от другите участници в социалния живот – „аристократичните безделници” и „безгащниците”. За сметка на това, британската буржоазия проявява изострена чувствителност към ранговете вътре в собствената си структура – upper middle class (едра буржоазия), middle middle class (средна буржоазия) и lower middle class (дребна буржоазия). В този смисъл, в британския публичен дискурс „средна класа” всъщност е изразът за буржоазия, като дистинкцията акцентира на йерархията в обществения престиж вътре в рамките на буржоазията – висша, средна, нисша.

Появата и разгръщането на феномена „буржоазия” („средна класа”), макар и осъществявало се привидно по твърде различен начин, има поне една обща черта⁷. Разгръщането ѝ става „еволюционно”, „стъпка по стъпка” в продължение на поне две столетия (срв. Earle 1989; Токвил 1991; Scott 1996), през които средната класа/буржоазията се е „самонаправила”, тоест, *създава е условията на собствената си възможност като класа* в процеса на взаимно усилващото се създаване на пазара и капиталистическото предприемачество. За разлика от това, в нововъзникващата социалност в Северна Америка през XVIII и XIX в., *правителственият интервенционизъм* постоянно създава разнообразни социални предпоставки (сред най-важните са юридическите, но също и материални – като транспортна инфраструктура, например), преднамерено стимулирайки социалната експанзия точно на „средната класа”.

След средата на XX в., успоредно с мащабното нарастване на сектора на услугите в икономиката и на значението на знанието за обществото, социолозите започнаха да „разширяват” и „своето” понятие за средна класа, прибавяйки към

⁷ Ако ограничим аргументацията само илюстративно до примерите на горните две, британската и френската, социалности (изключвайки много други важни, като Нидерландия, например).

буржоазията все повече групи по занятие, притежаващи специални компетентности, умения или експертност. Условието беше да имат поне минимална степен на автономност, осигурявана от възможностите, предоставяни от свободния пазар, включително пазара на труда. Тази социологическа „всеядност” се осъществяваше в политическия и идеологически контекст на възход на западните „общества на благоденствието”. Той благоприятстваше появата на „теорията за обуржоазяването на работническата класа”, от позициите на която се конструира своеобразие от емпирични свидетелства (възможни поради реализирането на икономическата и социалната политика за изграждане на общество на масово потребление, в което бяха въввлечени и работниците), аргументиращи появата на „благоденстващия работник” (Goldthorpe et al. 1969) и потенциала за превръщането му в част от „средната класа”. За финален акорд на тази величествена симфония на преображението се възприемаше инкорпорирането на работническата в средната класа с всички съпътстващи метаморфози към приближаване до културата, ценностите и действията на последната, чийто резултат ще бъде постигането на безкласовост.

През последните няколко десетилетия на XX в. се засили процесът на отмиране на условията за възможност на колективни (класови) идентичности – за сметка на индивидуалните и груповите стилове на живот (организиращи се все повече около рязко нарасналата роля на потреблението) в една все по-динамична и разнородна социална структура. Връзката между класата, човешкото съзнание и икономическите, политическите и потребителските действия ставаше все по-хлабава и все по-малко адекватна точно в обществото, което средната класа изобрети⁸. Разкъсването на доминиращата класовия анализ (в продължение на десетилетия) верига „С-С-Д” („структура – съзнание – действие”) беше проекция на отслабването и изчезването на обвързаността между класова позиция, ценностни и ментални, включително идеологически, модели на светореагиране, и практически (политически, потребителски) действия⁹. Това се съпътства от успоредно протичащ процес на

⁸ Това стана видимо дори и за най-ригидните концептуализации, например, откакто британските работници започнаха все по-често да поглеждат към бюлетините на Консервативната партия, а буржоазията – към лейбъристите (кулминацията беше при управлението на Тони Блеър).

⁹ В основата на този процес стои интензифицирането на динамиката и качествената промяна в социалната стратификация. Например, доминирането на междупоколенческата мобилност над вътрешнопоколенческата в обществата на класическия модерен капитализъм означава възпроизводство и запазване на културния модел в рамките на класата, но процесът на обръщане на тенденцията в полза на вътрешнопоколенческата мобилност и особено качествената трансформация на самите класови позиции (Благоев 2009) все повече започва да води до „преминаване” в друга социална позиция/„класа”, без това да е свързано с културна промяна.

промяна, при която се остава в рамките на същата класа, но при значимо различен модел на потребителското поведение. Заради субективното нарастване на значението на потреблението и лайфстайла, все повече се размиват границите на феномена „средна класа”, тъй като този процес се разгръща на всички равнища на една все по-динамична и фрагментирана социална стратификация. Търсенето на аналитична сигурност спрямо нея води до теоретична и емпирична фиксация върху потреблението/лайфстайла на средната класа, а в по-крайни и несофистицирани случаи (от страна на някои социолози и мнозинството икономисти) – и до фокусиране върху привижданото като единствено общо и „твърдо” място – доходът, като основна конститутивна характеристика на „средната класа”¹⁰.

Да обобщя накратко: Постоянстващото в „средната класа” е постоянната промяна в самия феномен, както и в многообразието на неговите проявления, поради начина на неговото социално конструиране в специфични социални, икономически, политически и ценностни контексти, част от които, в немалка степен, се оказва и самата социология. Това като че ли на пръв поглед затруднява осмислянето и изследването на средната класа и опита за преодоляване на това сериозно препятствие минава през познавателното конструиране на повтарящ се специфичен набор от условия на нейната възможност, независимо от конкретиката на социалното „време-пространство”. В социалните науки е станало баналност това, че тази нова класа е обхващала всички пазарни агенти, свързани с производството на стоки за пазара с цел печалба. Ще припомня обаче и още един важен аспект, който много често се пропуска – качеството на предприемача да е *посредник* между ресурсите, стоящи в основата на производството, и нуждите на потребителите от резултатите на производството. Тоест, предприемаческата нагласа и активност е не само в рационално „изчисляване” на цели, средства и резултати в рамките на пазарните ситуации, но е и в *съ-общаване и свързване на разнородни конституенти на пазарните процеси*.

За възможността за реконцептуализация на „средната класа” през връзката „средна класа – житейски шансове”

Тезата ми в тази част на текста е, че в изследването на връзката „средна класа – житейски шансове” има евристичен потенциал отвъд достигнатото познание от социалните науки и той може да бъде търсен в перспективата на един важен, но досега

¹⁰ Един произволен пример: Средната класа се определя чрез средната стойност на разпределението на относителния доход на домакинствата (Birdsall et al. 2000). И толкова!

пренебрегван аспект на средната класа, свързан с процеса на социално конструиране на житейските шансове. Как обаче тази връзка може да бъде преосмислена в контекста на един социален свят, за който се твърди, че е с характеристиките не на класово, а на мрежово общество (Кастелс 2004), а от друга страна е все по-индивидуализиращ се, отвъд всякакви групови обвързаности (Бек 2013)? Задачата по търсене на отговори на този въпрос се усложнява допълнително в контекста на разглеждането на съвременната социалност като все по-турбулентна и размножествяваща се, както икономически¹¹, така и институционално¹². Как може да се осъществи една реконцептуализация?

Ако приемем за валидна аргументацията на Скот за конституираната роля, която имат извън-социологически „образи на стратификация” за социологическия концептуален апарат, то предложението от него аналитичен ход за избяване на стратификационните анализи от дефектите на този познавателен промискуитет изглежда на пръв поглед продуктивен: За да се върне класовият анализ отново към предмета си, е нужно да се приложи Веберовият подход към стратификацията чрез провеждането на ясни аналитични дистинкции между икономическите измерения (класовите ситуации), тези на политическото господство (ситуации на командна власт), и на социалната почит и стила на живот в общности и групи (статусни ситуации), давайки си все пак сметка, че те са взаимосвързани в конкретно-историческите им проявления. Но ако проблемът не е толкова в „изчистването от несвойствени познавателни примеси” на социологическия дискурс върху класата, а – както беше показано по-горе в текста – тя е сложен и нееднороден социално-исторически конструкт, тогава познавателната ефективност на преодоляването му ще бъде най-малкото съмнителна. Направеното вече в настоящия текст разграничение между класа и класовост може да послужи за преодоляване на препятствията пред прилагането на идеално-типическия подход на Вебер към класовостта, вместо към класата, доколкото това префокусиране би позволило да се идентифицират самите основания на класовата стратификация.

Ето защо преосмислянето на връзката „средна класа – житейски шансове” ще бъде направено първоначално чрез използване на Веберовия подход към „класа” и „шансове”, а след това – и отвъд него. Допълнителните причини за употребата му в настоящия текст са, от една страна, защото пръв Вебер въвежда понятието „житейски

¹¹ За което свидетелстват аргументите в дебата за множеството видове съвременен капитализъм (Hall, Soskice 2001).

¹² Напр., дебатът за противоположните институционални конфигурации в различните общества (Maeyer 2005: 17); или за ескалиращата институционална променливост (Svallfors 2005: 14).

шансове” и от него тръгва традицията на техния анализ *в контекста на анализа на класата*. От друга страна, при изследването си на капиталистическата модерна (формална) рационалност, той неизбежно навлиза в анализ на по-широките институционални, ценностни и ментални предпоставки на капиталистическия предприемач (Вебер 2005), чието „масовизиране” стои в основата на създаването на буржоазията/средната класа. Трето, защото чрез използването на Веберовия идеално-типически подход към „класата”, „генетичните маркери” конкретно в понятието „средна класа” могат да бъдат деконструирани и реконструирани с оглед на изработването на идеален тип за нея като парадигмално проявление на класовостта.

Вебер разглежда класите, статусните групи и партиите като „феномени на разпределението на власт в една [политическа] общност” (Weber 1946: 181) в анализа си на икономическия, социалния и правния ред¹³. Първоначално Веберовият идеален тип за „класа” се състои от следните елементи: „(1) голям брой хора, имащи общ специфичен причинен компонент на житейските си шансове, доколкото (2) този компонент е представен изключително от икономически интереси за притежанието на блага и възможности за доход, и (3) е представен в рамките на условията на стоковите или трудовите пазари” (Weber 1946: 181). Но в една своя по-късна работа („*Статусни групи и класи*”) Вебер скицира идеалния тип за „класова ситуация” (като предпоставка за възникването на „класа”) като „типичната вероятност за 1. придобиване на блага, 2. постигане на позиция в живота, и 3. намиране на вътрешно удовлетворение – вероятност, която произтича от относителния контрол върху блага и умения, и от техните, носещи доход употреби, в рамките на определен икономически ред” (Weber 1978: 302). Тоест, може да се твърди, без да се подменя съдържателната логика на Вебер, че „класовостта”, която възниква чрез „класови ситуации”, предполага характерен икономически ред, рамкиран от множество пазарни условия за преследване на икономически интереси, които по специфичен начин обуславят житейските шансове на тези, които споделят обща класова ситуация (и така представляват „класа”), като разпределението на икономическата власт (в *конкретната* политическа общност) създава условията за възможност на специфични житейски шансове. От гледна точка на настоящия текст е важен аналитичният акцент на връзката между класовостта и житейските шансове.

¹³ Част от аргументацията отгук до края на текста е свързана с разискванията на връзката „класа – житейски шансове”, които съм направил другаде (вж. Vlagoev 2015).

Според Веберовите импликации в тези два идеални типа, както и в експлицитните му разяснения в *Икономика и общество* (Weber 1946: 375), житейските шансове се различават от възможностите („opportunities”). Няма съмнение, че и двете съдържат позитивна конотация, предполагаща възможно подобрене или положителна промяна основно в икономически смисъл. Житейските шансове могат да се разглеждат като обхващащи много по-широки социални феномени извън чисто икономическите, макар в концепцията на Вебер те да се разглеждат като икономически обусловени. Възможностите, от друга страна, са ограничени само до свързани с икономиката феномени – възможности за доход (пак там: 110, 315), възможности за бизнес (пак там: 45), възможности за икономическо предимство (пак там: 68, 80), възможности за печалба (пак там: 73; 90; 91; 110; 158; 161), икономически възможности (пак там: 84, 329), пазарни възможности (пак там: 148, 153). Тъй като Веберовият аналитичен интерес е насочен към икономическите основания на класата, е разбираемо защо фокусът му пада върху икономическите възможности (като структурна категория)¹⁴.

Социологически значимото в случая е, че и шансовете, и възможностите предполагат *вероятност* (probability) като тяхна конститутивна характеристика – разбиране, което е проекция на Веберовия *пробабилитски* подход на социална каузалност. От друга страна, житейските шансове са *причинени*, доколкото съществува индивидуален *интерес* към възможностите за получаване на доход. Макар, както беше посочено по-горе, Вебер постоянно да използва „възможности”, това не е така с „житейските шансове”, които той дискутира твърде рядко в текстовете си. Нещо повече, изследователската територия на „житейските шансове” остава девствена за десетилетия. Едва след преоткриването на Веберовата „разбираща социология” и разцветата на индивидуалистките парадигми след средата на XX в. в контекста на все по-индивидуализиращото се капиталистическо общество, житейските шансове започват да получават нарастващо социологическо внимание, но от гледна точка на предопределянето им от социалната позиция в стратификационната система (Gerth, Mills 1953)¹⁵. Житейските шансове се придвижват към социологическия фокус в рамките на дискусията на Гидънс на Веберовия подход към тях (Giddens 1973) и се

¹⁴ Като твърде рядко изключение той използва „социални възможности” (Weber 1946: 341), извън икономическите, което не променя основната употреба на категорията.

¹⁵ Лесно може да се предположи, че интересът и на двамата към житейските шансове е провокиран вследствие на работата им върху съставителството, част от превода и редакцията на трудовете на Вебер за публикацията на *From Max Weber. Essays in Sociology* няколко години по-рано като съучастници в преоткриването на Вебер за социологията. Този интерес обаче е мимолетен и третостепенен от гледна точка на нео-марксистката им парадигмална обвързаност.

превръщат в основен изследователски предмет на Дарендорф (Dahrendorf 1979). Теоретико-методологически обаче, тенденцията е различна от Веберовия тип каузалност в житейските шансове и, независимо дали от нео-марксистки или структуралистки позиции, е доминирана от детерминизъм, особено по отношение на предпоставките, правещи възможни житейските шансове. Макар и в различна степен, всички тези подходи ги заварват вече налични и не търсят отговори на въпроса как всъщност те *възникват*. Дарендорф, който специално се занимава с този въпрос, разглежда житейските шансове като функция на структурираните и предзададени „възможности за избор” и „лигатурите”, но в рамките на този подход остава невъзможно да се аргументира социологически как се създават *нови* шансове. Проблемът става очевиден при един опит за конкретизация и доразвиване на теоретичната рамка на Дарендорф при интерпретацията на Веберовото разбиране на житейските шансове от страна на Ейбъл и колектив, че те са „социално детерминирани, а социалната структура е подредба на шансове” (Abel et al. 2000: 60).

Как всъщност се създават житейските шансове, които тези перспективи заварват като даденост? Как се осъществяват промените в житейските шансове, ако те винаги са производни на системата (структурата) или я изграждат – ако житейските шансове са характеристики на съответните социални позиции, изводими от класовата система, то как се променят самите позиции и съответно житейските шансове, при положение, че социалната мобилност се възприема *само* като придвижване на индивидите между позициите, докато последните постоенстват?¹⁶

Една нео-веберианска перспектива, според която основната роля на класовия анализ е именно в изследването на „взаимоотношението между класовата позиция и житейските шансове” (Green 2005: 34), може да даде някои по-скоро теоретични аргументи в подкрепа на конструирането на идеален тип, който да съдържа в себе си идея за начина, по който тези въпроси могат да получат отговор. Според интерпретацията на Брийн, пазарът разпределя житейските шансове „според ресурсите, които индивидите използват на него” (Green 2005: 32), като тези ресурси се различават по няколко начина. В пазарните позиции възникват вариации, основаващи се на различията в притежанието на пазарно релевантни „активи” (в смисъл на качества, предимства), като от значение е не „голото” им притежание, а практическата им употреба в пазарните размени. По-важното е, че индивидуалните ресурси,

¹⁶ Сходен аргумент може да се намери у Сьоренсен (Sørensen 1991: 72), според когото позициите са „празни”, а индивидите ги заемат, придвижвайки се между тях.

„инвестирани” на пазара, не предопределят по необходимост резултатите от участието в него (Breen 2005: 35). Лесно може да се разпознае, че подобно разбиране на връзката между индивидуални ресурси и „активи”, от една страна, и резултатите от прилагането им в пазарния контекст, потенциално препращащи към съответни житейски шансове, от друга страна, използва предпологаната от Вебер вероятностна същност на социалните каузалности. Оттласквайки се от тази интерпретация, ще се опитам да обвържа дискутираните дотук „класова ситуация”, „възможности”¹⁷, „индивидуален интерес към/от възможностите”, „индивидуални ресурси и активи”, „вероятност”, за да изградя идеален тип за „житейски шансове”, без да се ограничавам само до (трудовия или стоковия) пазар като техен единствен причинен компонент¹⁸.

Можем да разглеждаме *възможностите* като представляващи вероятността съдържащите се в социалната среда потенциали¹⁹ да благоприятстват нечие потенциално намерение за осъществяване на конкретно действие или дейност, насочено към тази специфична среда. Това означава, че възможностите не са „факти” или „дадености”, а са латентни и с вероятност да възникват само при наличието на преднамерена практическа насоченост на нечия ментална нагласа към конкретни компоненти от този социален контекст. Измежду всички социално ценени възможности конститутивни за класови ситуации са тези, които се отнасят, пряко или опосредствано, към пазара, както и тези, чиито *резултати* имат икономическа (в широк смисъл) ценност, без значение дали имат някаква връзка с пазара. По сходен начин можем да разглеждаме *индивидуалните социални ресурси* като представляващи вероятността персоналните/семейните потенциали²⁰, *но в контекста на конкретна социална среда*, да благоприятстват нечие потенциално намерение за осъществяване на възможност; тоест, те са латентни и възникват като ресурси само в процеса на осъществяване на тази възможност. Следователно, и възможностите, и индивидуалните ресурси взаимно се интензифицират (и така се взаимопораждат) или неутрализират (и така – обезсилват) в

¹⁷ Оттук нататък в текста „възможности” ще се използва вместо по-релевантното, но натоварващо излишно фразата понятие „контекстни възможности”.

¹⁸ Макар пазарът, строго икономически разглеждан, да доминира капиталистическия начин на (въз)производство на социалните отношения, той отдавна не е единствената каузална и значима променлива в индивидуалните и груповите житейски ситуации.

¹⁹ Тези потенциали могат да включват (но не се ограничават до) местни, регионални и/или национални икономически, образователни, здравни, и пр. инфраструктури; разнообразие от институционални композиции, включително правната им рамка; общностни ценности и култура; трудови и демографски ресурси; социални услуги; социализирани природни ресурси.

²⁰ И тези потенциали могат да включват (но не се ограничават до) заложби; способности; умения; квалификации, ниво на образование; материални активи; социални мрежи.

ситуации на – подкрепяно от целеполагаща нагласа²¹ – насочване към потенциали на конкретна социална среда.

Тогава една „класова ситуация“ представлява типичната вероятност за осъществяване на пазарно-релевантни възможности чрез индивидуални ресурси. Можем да мислим констелацията от възможности и ресурси като импрегнирана със специфични потенциали за житейски шансове и именно *тяхното очакване* (или „предвкусване“) в преобладаващия случай легитимира участието в пазарните размени²². Само осъществените възможности (по)раждат типични житейски шансове според типичния начин, по който практически се разгръща „осцилацията“ между взаимно пораждащите се ресурси и възможности. „Класата“, тогава, е набор от тези типични позиции с характерните им житейски шансове, тоест, последните се създават в зависимост от вероятността за осъществяване на възможностите²³. В рамките на процеса на реализация на възможности съществува вероятност за възпроизводство и на индивидуални потенциали на включените в него, и на налични в социалната среда потенциали, а така също за *производство на нови*. Последната вероятност е свързана със степента на автономност, иновативност и гъвкавост в съвкупността от действия, насочени към социалната среда, като колкото по-голяма е тази степен, толкова по-голяма е вероятността за създаване на нови потенциали.

В този смисъл индивидуалните житейски шансове са едновременно предпоставка и резултат на съдържащия се в класовата позиция позитивен *стратификационен потенциал*, като обхватът и многообразието на житейски шансове са обвързани с обхвата и многообразието на този потенциал. В тази реферативна рамка създаването на възможности и/или създаването (развитието) на индивидуални ресурси произвеждат постоянно *условията на възможност на класова ситуация* и чрез нея – на „производството“ на житейски шансове. Тоест, когато ресурсите се приложат към възможностите с цел икономическа облага, според типичността на процеса на тяхното конкретно взаимодействие, възниква класова ситуация с характерните ѝ житейски

²¹ Като контрапример *изглежда* ценностно-рационалната нагласа, но тя е съдържателно (според социалните си последствия) сходна, както например е в случая с ранните протестантски предприемачи, анализирани от Вебер, чиято всекидневна нагласа и практика (станала възможна в ценностната рамка на тяхната насочена към света аскеза) се ориентира към собствената им социална среда и така създава социално пространство на взаимно индуциращи възникването си възможности и индивидуални/семеенни ресурси.

²² Независимо дали това е стоков, трудов, финансов, информационен, и т.н. пазар.

²³ Разбира се, „класата“ е само един от начините за формиране и разпространение на житейски шансове, заедно със „статуса“ и „партията“ (във Веберов смисъл, срв. Vreen 2005). Предвид фокуса на този текст върху първия начин, тук се занимавам само с него.

шансове²⁴. В този смисъл житейските шансове не са просто „възможности“, а в хода на реализацията на последните може да се създават нови и да се променят съществуващите възможности, *разширявайки по този начин полето на практикуемата свобода* (в икономическата дейност, но и в потреблението, в културата, в свободното време, в стила на живот, в идентичностите). Житейските шансове съдържат потенциал за позитивно различие, за постижима ценена другост по отношение на материалните блага. Само доколкото се (съ)участва в създаването на условията на възможност на класовата ситуация, само дотолкова се „произвеждат“ житейски шансове, като социологически важното е, че участието в този *процес* създава условията на възможност както на своята, така и на класовата ситуация на други индивиди в рамките на съответната политическа общност.

От друга страна, оставането в рамките на осъществяване на *вече налични* извън индивида възможности и на наличните му индивидуални потенциали, можем да разглеждаме като „потребление“ на житейски шансове. Съотношението между „производство“ и „потребление“ на житейски шансове може да варира както в конкретната класова ситуация на индивида, така и в рамките на житейския му път.

Конструираният по-горе идеален тип за житейски шансове е приложим основно към разгръщащите се в рамките на класическата национална държава капиталистически отношения. Ще припомня, че Вебер, в анализа си на икономическия ред, разглежда класите като един от феномените на „разпределението на власт в една [политическа; национална по характера си – *бел. моя*] общност“²⁵. Възпроизводството на *начините* на определяване на житейски шансове в конкретната политическа общност (националната държава) в различните ѝ локални проявления води до групиране на сходни класови позиции според сходствата в техните предпоставки в местния социален контекст.

В началото на формирането на капиталистическите икономически отношения в Западна Европа, възникващата буржоазия „изобрети“ житейските шансове в рамките на процеса на пазарното конструиране на социалните си роли, създавайки все по-нарастващо многообразие от възможности в рамките на неговите социални и икономически контексти, и стимулирайки все повече и по-разнородни индивидуални социални ресурси. Опосредявайки контекстните възможности и персоналните ресурси

²⁴ А реализираните житейски шансове (въз)произвеждат социалната позиция (Благоев 2008: 178-179).

²⁵ Доминиращата, емпирично валидна форма на човешка съвместност в рамките на периода, в който Вебер твори най-продуктивно. Ирония на историята е, че нейната ерозия съвпада и с края на неговия социологически опус.

в процеса на разгръщане на предприемаческата си дейност (в собствено икономически смисъл), тя непреднамерено *започна да осъществява тази значима социална иновация извън самите пазарни обмени*. Това, което прави възможно отприщването на този иновативен потенциал, са възникналите *автономни социални сили* в резултат на появата на „възможности, открити за произвеждаща печалба предприемчивост” (Weber 1978: 202). Количественият ръст на икономическите средства и ресурси е обвързан с появата, развитието и диференциацията на способности и нужди, а тяхното взаимно усилване поражда размножествяване на житейски шансове и възможности, и така задвижва процеса на автономизация (Пак там: 375).

Можем да мислим за три типологично различни начина, чрез които „средната класа” създава нови житейски шансове: Първо, чрез „изобретяване” на несъществуващи потенциали на социалната среда, както преднамерено, така и като „страничен продукт” на нейното предприемачество, създаващи „силово поле” с вероятност да „възбуди” латентни индивидуални потенциали. Второ, чрез създаване на несъществуващи индивидуални потенциали или развиване на съществуващи такива (както свои, така и чужди), с вероятност да „възбудят” латентни потенциали на контекста. Трето, чрез активното си „посредничество” и свързване между налични, но оскъдни контекстни и индивидуални възможности, които иначе биха останали неразгърнати. И трите начина, които могат и да се припокриват и/или да се усилват взаимно, могат да имат за свой резултат нови житейски шансове, чийто автономизиращ ефект на свой ред отприщва допълнителен иновативен потенциал както в рамките на пазара, така и извън него.

Използването на „средни” за определяне на класите, които в някаква степен са свързани със създаването на житейски шансове, има своите основания във вътрешната композиция на един континуум на класови типологии, в който критерий за различие не е йерархията според количества, а степента на наличие на качеството „създаване на житейски шансове в рамките на класови ситуации”. В единия му край са класите, които не са свързани със създаването на житейски шансове, а разчитат само на такива, които са „заварени” в класовата им позиция (тоест, само „консумират” шансове). В другия край на континуума са класите, чиито житейски шансове, резултат на класовата им позиция, са с по-малка относителната тежест от шансовете, резултат от позициите им в другите две стратификационни измерения – Веберовите „статус” (в смисъл на социална почит и престиж) и „партия” (в смисъл на политическа власт или влияние). Тогава всички класи, които в някаква – по-голяма или по-малка степен – създават житейски

шансове при (въз)производството на класовите си позиции, ще бъдат в условната „среда“ на този континуум и, следователно, „средни“.

В рамките на типологията, използваща като разграничителен признак „производството“ и „потреблението“ на житейски шансове, има и един особен случай – това е *протреблението*²⁶ на житейски шансове. Това са всички, които създават житейски шансове, които самите те потребяват; типичен случай са онези, които икономистите наричат „самонаети“ и „свободни професии“. Дребните и средни предприемачи, когато оперират иновативно в конкретна пазарна ниша, са в специфична двойствена роля – една част от тях са протребители на житейски шансове и заедно с това създават нови житейски шансове. А тези от тях, които са част от „хранителната верига“ на по-голяма компания, която *обслужват* с икономическата си дейност, са всъщност предимно потребители на житейски шансове, създавани от гравитационния център на тази пазарна обвързаност. Тоест, всички, които създават в по-голяма или по-малка степен „добавена стойност“ към житейските шансове, могат да бъдат разглеждани в тази социологическа перспектива като „средна класа“²⁷. Този подход е различен от „причисляването“ към средната класа според критериите „създаване на работни места“, „специфично потребление“, „характерен лайфстайл“, „специфична група по занятие“, „висока позиция в управлението на процеси“, или просто „доход“.

И накрая, множественото число на „средни класи“ черпи идеята си от Вебер, при когото различията между класите са в резултат на различия в класовите ситуации. Ако съществуват същностни различия между класовите ситуации на средна класа, обвързана по-скоро с потребление на създадени от друг житейски шансове, и на средна класа, свързана по-скоро със създаването на житейски шансове, то тогава е оправдано аналитичното разграничение между две различни средни класи, съществуващи паралелно, независимо от конкретните обстоятелства на национална и културна специфика; оттук и допълнителен аргумент за множественото число на средни класи.

Но оставането на анализа в капана на имплицитната аисторичност²⁸ на този конкретен идеален тип задава част от познавателните му граници, които не могат (дори и частично) да бъдат преодоленни чрез промяна в него. Затова при решаването на

²⁶ Тук използвам неологизма на Тофлър (Тофлър 1991)

²⁷ Например това могат да са и служители в публичния или частен сектор – икономически и извънекономически, пазарен или не-пазарен – които имат висока степен на автономност и гъвкавост при взимане на решения, свързани с конкретното осъществяване на институционалната дейност, и *които иновират в осъществяването на съответната дейност по производство и разпространение на структурни предпоставки на житейски шансове.*

²⁸ Това е неотстраним (д)ефект на самата Веберова методология на идеалните типове.

изследователската задача трябва да се държи сметка за променящия се социален (културен, ценностен и институционален) контекст, особено през последния поне четвърт век. Процесите на ускоряващ се възход на глобализацията, огромният ръст на пространствената мобилност, причинен от нея, медиатизацията на социалните отношения и силно индивидуализиращата се дигитална комуникация са едни от основните предизвикателства, трансформиращи фундаментално самата същност на локалните, регионалните и националните „политически общности”, а следователно и на начина на формирането на класови ситуации в тяхната политическа, ценностна и правна рамка. Контекстната вкорененост на икономическите действия и следователно на житейските шансове намалява успоредно с нарастващата интензивност и качествената промяна в пазарните размени, опосредени от цифровата комуникация.

Икономическата глобализация и глобализиращата се чрез дигиталните технологии комуникация (включително, но не само Интернет) след края на ХХ в. стимулират един все по-ускоряващ се процес на откъсване на житейските шансове от тяхната локална/национална вкорененост. В едно дигитализиращо се „информационно общество” житейските шансове са свързани с глобално дисперсирани, а не толкова с пространствено ограничени в конкретна локалност, потенциали за класови ситуации. Последните представляват вероятността за срещане, пресичане и интерференция между набори от различни възможности, с потенциал да бъдат създадени в разнообразни социални контексти, от една страна, и огромно многообразие от индивидуализирани или мрежови потенциали за социални ресурси, от друга страна, които взаимно се „материализират” в процеса на дигитално опосредяване на индивидуални възможности и глобално достъпно многообразие от огромен брой местни икономически възможности, в резултат на което порождават житейски шансове.

Достъпните в (и чрез) глобалния интернет потенциали не са ограничени²⁹, тъй като в него не съществува конкретна „социална среда”, доколкото двата условни края на континуума „социално време – социално пространство” всъщност съвпадат. Във всяка относителна „точка” на употреба на интернет „тук” се слива с „там” едновременно със сливането между „сега”, „преди” и „после”, като по този начин се „трансцендират” (от гледна точка на възможностите) ограниченията на конкретната

²⁹ С важното изключение на авторитарни общества от един или друг вид, които ограничават за своите членове различни приложения и употреби на интернет.

социална среда. Интернет (като социална институция³⁰) създава потенциал за пораждање на нови възможности, които *могат* да генерират житейски шансове с много по-висока степен на вероятност, отколкото в „до-информационното общество“, тъй като благоприятства и интензифицира взаимодействието между глобално дисперсираните индивидуални потенциали, независимо от техния „произход“ и качествена определеност, и пазарни възможности, разпръснати в различни общества, независимо от степента им на икономическо развитие и пазарна институционализация.

За някои социално значими фази на „метаморфозите“ на „средната класа“

Оттук до края на текста ще се опитам да приложа идеалните типове, изградени дотук, към съдържателно важни фази на социалните „метаморфози“ на „средната класа“. Първоначално средната класа изобретява житейските шансове в рамките на пазарната си дейност, но колкото по-организиран и институционализиран става капитализмът при историческото си разгръщане, толкова повече намаляват възможностите на средната класа да „произвежда“ житейски шансове. В икономиката капиталистическата корпорация измества средната класа в ролята ѝ на създател на житейски шансове, играейки двойка роля – чрез технологизацията от една страна създава несъществуващи досега житейски шансове, а от друга – разрушава досега съществуващите житейски шансове. От друга страна, корпоративният капитализъм, който е продукт на икономическата концентрация по вътрешната логика на капиталовото нарастване и пазарна експанзия, измества предприемаческото действие от създаването на житейски шансове към собствената организационна логика на корпоративния капитал. Тогава представителите на средната класа (дребните и средни предприемачи, например) стават част от веригата на клиентските отношения с по-голяма корпорация и подчиняват логиката на своето икономическо битие на тях, отдалечавайки се от първостепенната си роля в производството на житейски шансове, ставайки все повече потребител на житейски шансове, пораждани в контекста на отношенията с по-горните брънки от организационната верига на пазарни зависимости.

Едновременно с това, през XIX в. и особено през първата половина на XX в., националната държава започва да монополизира и институционализира създаването на житейски шансове извън пазара (заради разрастването на бюрокрацията и създаването на модерни национални армии) чрез публичната образователната система и общата

³⁰ Вече има установена традиция Интернет да се изследва като социална институция; вж. напр. Witte, Mannon 2010: 3.

военна повинност, като по този начин създава контекстни възможности (институции и социална инфраструктура) и стимулира развитието на разнообразие от персонални и групови ресурси сред нарастващ брой индивиди и социални групи.

След средата на ХХ в. т.нар. „социална държава“ допълнително разширява обхвата на институционално създаваните предпоставки за житейски шансове чрез системите на общественото здравеопазване и на различните социални услуги. По този начин държавата се превръща в основния „производител“ на житейски шансове, за сметка на „класическата средна класа“, която става все по-фокусирана върху потреблението на материални и символни блага като вътрешна характеристика на специфичен за нея стил на живот, с което и започва да губи качествената си определеност на „средна класа“. Тези процеси, заедно с експанзията на меритокрацията и успоредно с възхода на знанието в икономиката и публичния сектор, водят до разширяването на обхвата на социалните групи, които изглеждат (включително и за широк спектър от социологически интерпретации) „средна класа“, на фона на стесняването на възможностите ѝ за производство на житейски шансове. Един от резултатите на тези процеси е, че „средната класа“ се посвещава все повече на „потребление“ на житейски шансове, отколкото на тяхното „производство“.

По-конкретно, взаимната „игра“ на средната класа със социалната държава от гледна точка на „производството“ на житейски шансове е процес, чиито типологични характеристики могат да се изведат кратко така: Колкото повече *структурни условия* за житейски шансове създава социалната държава, толкова повече средната класа иновира в житейски шансове; колкото повече *житейски шансове* създава самата социална държава (включително, например чрез „аутсорсване“ на своите задължения към неправителствения сектор³¹), толкова повече закрънява иновативната роля на средната класа и толкова повече тя просто „консумира“ създадените от социалната държава житейски шансове. Независимо от структурата и типа на режимите на социална държава, които освен това и варират както по време, така и по национален контекст³²,

³¹ Собствениците или мениджърите на тези НПО, които получават трансфери от публични фондове за осъществяването на дейности на социалната държава и са просто техни изпълнители, без да прилагат едно от своите основни качества – социално предприемачество, са само потребители на житейски шансове, вече създадени от или в рамките на институциите на социалната държава; и следователно не са „средна класа“.

³² От гледна точка на една разгърната типология на социалната държава, в зависимост от принципа, който се използва за класификация – било социални трансфери (пенсии, социални плащания за безработица или болест), или особено чрез предоставяне на услуги (здравни, образователни или социални услуги); както и в зависимост от степента на доминиране на съответния принцип (срв. Evers 1995).

през втората половина на XX в. средната класа и социалната държава формират един специфичен и непреднамерен „joint venture” за „производство” на житейски шансове: Средната класа създава малка част от контекстните възможности в икономиката, за сметка на тези, създавани в рамките на капиталистическата корпорация, а социалната държава създава многообразие от инфраструктурни и институционални контекстни възможности, както икономически, така и с неикономически характер, а чрез тях също и предпоставки за индивидуални възможности.

Трансформацията на социалната държава в посока на „социален плурализъм”, или „социален микс”³³ (Powell, Barrientos 2004), а впоследствие и към „социална държава, насочена към социални инвестиции” (Morel et al. 2012), променя съотношението между публично и частно в дейността на този, някога монолитен и преобладаващо публичен, „производител” на житейски шансове. Това развитие на свой ред е свързано с намаляване на обхвата на създаваните от социалната държава (предпоставки за) житейски шансове, едновременно с увеличаване на степента на автономия на все по-дисперсираните в социалността представители на частните пазарни субекти, участващи в този микс. В допълнение, успоредно с дейността на социалната държава за производство на житейски шансове, все повече се разраства (първо като вътрешен, а впоследствие и като все по-самостоятелен елемент на тези дейности) секторът на неправителствените или граждански организации, участващи самостоятелно в създаването на предпоставки за житейски шансове (контекстни и персонални възможности). Този процес е свързан както с развитието на разрастващ се дарителски „пазар”, подкрепящ предимно тези организации на гражданското общество, така и с разрастването на социалното инвестиране от страна на частни компании; а също и с възхода на социалното предприемачество.

Щрихирианият дотук процес на създаване на житейски шансове рамкира предпоставките на една динамична средна класа, преминаваща през непрекъснати и все по-интензивни трансформации, но без да отчита техния все по-дигитализиращ се социален контекст. Използвайки вече конструираните по-горе идеални типове за класова ситуация и средна класа от гледна точка на производството на житейски шансове, ще направя опит за изработване на идеално-типическа рамка, която да благоприятства разбирането на процесите на трансформация на средната класа и в дигитализиращия се свят.

³³ Процесът на нарастващ аутсорсинг на социални услуги от публичния сектор към частния и доброволческия сектори.

Опосреденият от дигиталните технологии пазарен обмен увеличава вероятността от възникването на множество класови ситуации, благоприятстващи средната класа на свой ред да опосредява възможностите и индивидуалните ресурси (и така да „произвежда” житейски шансове) в рамките на неговата гъвкава и флуидна социална инфраструктура. Всъщност не самият достъп до дигитални технологии и интернет разширява възможностите за производство на житейски шансове от средната класа, а по-скоро прилагането в ориентирани към пазар взаимодействия на съдържащите се в него възможности за създаване и възпроизводство на структурни и индивидуални потенциали. Това на практика може да води както до все по-ускоряващо се връщане на „средните класи” към производството на житейски шансове, така и до още по-значителната им диверсификация, особено на фона на взаимно обуславящите се глобализиране на пазарните (и в по-широк смисъл, на социалните) отношения и дигитализиране на техните опосредявания. Тъй като глобализацията и дигитализацията взаимно си „инжектират” динамика, към диверсификацията се прибавя и ускорена промяна в начина, по който възникват тези класови ситуации, и чрез тях – и в средната класа.

Могат да бъдат идентифицирани поне две тенденции в анализите на средната класа, отразяващи тези развития. От една страна, тръгвайки от идеята, че глобализационните процеси в средната класа имат за резултат оформянето и споделянето на общ лайфстайл, който е глобален, тя се редуцира до потребителските измерения на феномена. Това обаче заличава същностните разлики в класовите ситуации и обединява под титела „средна класа” принципно (по социалната им логика) несъвместими класови позиции. Глобалната икономическа и финансова криза „разобличи” импликациите на подобен подход, най-малкото защото показва неустойчивостта на множество потребителски практики, изтъкващи паяжината на този модел на потребителски лайфстайл, поради непосредствената или опосредената им *зависимост* от устойчиви и трайни икономически (тоест, „класови”) ситуации.

От друга страна, осъзнаването или усещането на невъзможността аналитично да се удържи нарастващото многообразие на променящите се форми, в които се проявява феноменът „средна класа” в една „флуидна модерност” (Bauman 2000), води до насочване на интереса към обозрими локални социални пространства, напр. конкретен град, където *неговата* средна класа „мисли глобално, а действа локално” (Butler 2002). Това обаче силно намалява познавателната способност за разбирането на глобализирането на феномена „създаване на житейски шансове от средната класа” в

дигитализиращата се социалност. Всъщност многостранните и разнопосочни трансформации в съвременната социалност освобождават иновацията на дигиталното опосредяване и свързване на безбройни контекстни (локално и национално специфични) възможности с индивидуални ресурси, разпръснати из глобализиращия се социален свят, като по този начин създават непрекъснато „инкубатор“ за пораждање на средни класи, произвеждащи „глокално“³⁴ житейски шансове.

„Глокалността“ от гледна точка на тези средни класи предполага или „да живееш локално и да действаш глобално“, или „да живееш глобално и да действаш локално“. В първия случай това са всички онези класови ситуации, при които индивидите обитават предимно своите локални социални пространства, като или активират техните потенциали чрез нечии други персонални ресурси, намиращи се в латентна форма извън тези социални среди и опосредени чрез Интернет, или прилагат своите ресурси за реализация на пазарни възможности, произтичащи от потенциалите на социални пространства, достижими основно чрез интернет.

Във втория случай това са всички онези класови ситуации, при които индивидите променят често своите локални „хабитати“ в резултат на пространствена мобилност, като или създават нови местни възможности чрез „инвестиране“ на собствените си специални персонални потенциали в тези социални пространства, или като прилагат своите персонални ресурси за реализация на пазарни възможности, произтичащи от потенциалите на местните социални пространства. Условието, при което тези специфични случаи могат да бъдат типологизирани като „дигитални класови ситуации“ на средна класа, е използването на дигиталните технологии да е обвързано с постоянната актуализация на местните или личните потенциали в процеса на осъществяване на сливането между възможности и индивидуални ресурси.

Именно институционалната гъвкавост и свобода на действието, характерни за Интернет, осигуряват макро-рамката на вероятностите за създаване на житейски шансове от средните класи в този дигитален контекст. Тук институционализацията на пазарните възможности за *потребление* на житейски шансове може да се анализира например в начина, по който в специфични интернет-платформи³⁵ едновременно се създават житейски шансове чрез конкретната виртуална общност, но и се потребяват

³⁴ Използвам това понятие като производно на неологизма „глокализация“, въведен в социологическа употреба от Робъртсън (Robertson 1995), за да обозначи двойствената същност на глобализацията, като интегрираща процеси на глобализация и локализация едновременно.

³⁵ Сред най-релевантните примери са Кикстартър (*Kickstarter*) и цялото многообразие от подобните му.

такива, *само доколкото* участниците са част от общността чрез спазване на определени в нейните рамки норми.

Резюмирайки накратко основната аргументация на текста за едно възможно разбиране на средната класа от гледна точка на ролята ѝ в „производството“ на житейски шансове, а не на материални стоки и услуги и символно знание, ще повтори каква е социологическата значимост на социалната иновация на средната класа, особено при съвременното състояние на обществата: Активирайки свои потенциали с цел получаване на конкурентно предимство при реализиране на възможност в рамките на пазарна ситуация, тя всъщност задвижва сложната мрежа от взаимодействия (включително и обратни въздействия) между потенциалите на социалната среда и на индивидите, генерирайки възможности и персонални ресурси – процес, който *благоприятства условията на възможност на специфични житейски шансове*. Социалната иновативност на средната класа като „производител“ на житейски шансове се ревитализира в рамките на гъвкавата и флуидна социална инфраструктура на опосредения от дигиталните технологии пазарен обмен, преодоляващ ценностната и институционалната обусловеност на локалното социално „време-пространство“.

Има ли „опасност“ при сегашната дигитализираща се социалност институциите на дигиталната комуникация да изместят поражданата от тях „средна класа“ от ролята ѝ на „производител“ на житейски шансове? По-вероятен е вариант на развитие, при който се осъществява процес на автономизация на тази „средна класа“, заради пластичността, гъвкавостта и демократичността на самата дигитална комуникация. Механизмите за възпроизводство на автономност, съдържащи се в нея, същевременно носят защитен потенциал спрямо задушавачата прегръдка на шестте принципа на Втората вълна (Тофлър 1991), водещи до монопол (в икономическото поле) и авторитарност (в политическото поле), ограничаване на възможностите за свободен избор (между различни пазарни възможности; на стил на живот; на житейска стратегия). Именно възпроизводството на тези принципи е един от механизмите за икономико-политическото „изтласкване“ на средната класа от ролята ѝ на производител на житейски шансове.

И накрая, трябва да бъдат преодолените две заблуди, пречателни за разбирането на начина, по който се разгръщат класовите ситуации на дигитализиращия се пазар. Първата е илюзията за самодействието на глобалния дигитализиран пазар, втората – за самодействието на рационалния икономически агент, създаващ дигиталната реалност на пазара чрез безграничните възможности на цифровите технологии. Накратко, трябва

да си даваме сметка, че за да се осъществи разгръщането на глобалните пазарните размени, е необходимо да има автономни субекти, които, осъществявайки ги, да възпроизвеждат непрекъснато институционалните основи, правещи възможни както самите участници именно като автономни, така и пазарните им взаимодействия, реализиращи класовите ситуации. Проблемът е в липсата на пространствено дефинирана общност (поради несъвместимостта на интернет с качеството „топос“), която да опосредява дигитализацията на пазар и неговите агенти. Тъй като тя не може да бъде „политическа“ в класическия Веберов смисъл, възникването на специфични интернет-общности с флуидна структура е единственият социално значим и относително устойчив гарант на траенето на класовите ситуации, възникващи от дигитализираното опосредяване между възможности и ресурси, осъществявано от „средните класи“. От друга страна, новите класови ситуации, от които те възникват, вече не са йерархизирани, или поне не по начина, по който това е валидно за стратификацията на модерното индустриално, „до-информационно“, общество. Тогава определението за „средна“ на класата, възникваща от тях, не може да отразява дистинкциите в цифровата реалност и трябва да се преосмисли в посока на две типологични различия. Първото е разпределено в континуума „сздаващи житейски шансове – потребяващи житейски шансове“, а второто е според дихотомията „използващи/неизползващи дигиталните технологии“, доколкото достъпът до интернет е инструмент за предприемачески усилия, кулминиращи в създаването на житейски шансове.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бек, У.** 2013. *Рисковото общество. По пътя към една друга модерност.* София: Критика и хуманизъм.
- Благоев, Д.** 2009. „Процеси на стратификационна трансформация в България след 1989г.: Методологически предизвикателства и социо-исторически контексти на динамизацията на социалния живот.“ В: Стефанов, И., М. Минева (съст.) *Социологията пред предизвикателството на различията.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 319-339.
- Благоев, Д.** 2008. „Житейски шансове и статусна динамика.“ В: *Състояние на обществото.* София: Институт „Отворено общество“, 177-220.
- Бъргър, П.** 1998. *Капиталистическата революция.* София: ЛИК.
- Вебер, М.** 2005. *Протестантската етика и духът на капитализма.* София: Издателство „Захарий Стоянов“.

- Кастелс, М.** 2004. *Възходът на мрежовото общество*. София: ЛИК.
- Токвил, А.** 1992. *Бившият режим и революцията*. София: „Избор”.
- Тофлър, А.** 1991. *Третата вълна*. София: ИК „П. К. Яворов”.
- Abel, T., W. Cockerham, S. Niemann.** 2000. „A Critical Approach to Lifestyle and Health.“ In: Watson, J., S. Platt (eds.) *Researching Health Promotion*. London: Routledge.
- Bauman, Z.** 1992. *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman Z.** 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Birdsall, N., C. Graham, S. Pettinato.** 2000. Stuck in the Tunnel: Is Globalization Muddling the Middle Class? Working paper No. 14, *Center on Social and Economic Dynamics*, Brookings Institution.
- Blagoev, D.** 2015. „Middle Classes” under Transformation in a Digitizing World. *Weber and the Digital Divide. Special Section of the International Journal of Communication* (forthcoming)
- Breen, R.** 2005. „Foundations of a neo-Weberian class analysis.“ In: Wright, E. O. (ed.) *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, T.** 2002. Thinking Global but Acting Local: The Middle Classes in the City. *Sociological Research Online*, 7(3), <http://www.socresonline.org.uk/7/3/butler.html>
- Dahrendorf, R.** 1979. *Life Chances: Approaches to Social and Political Theory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Earle, P.** 1989. *The Making of the English Middle Class: Business, Society and Family Life in London 1660-1730*. Berkeley: University of California Press.
- Evers, A.** 1995. Part of the Welfare Mix: The Third Sector as an Intermediate Area. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 6 (2), 159-182.
- Gerth, H., C. W. Mills.** 1953. *Character and Social Structure: The Psychology of Social Institutions*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Giddens, A.** 1973. *The Class Structure of the Advanced Societies*. New York: Harper and Row. Cambridge.
- Goldthorpe, J. H., D. Lockwood, F. Bechhofer, J. Platt.** 1969. *The Affluent Worker in the Class Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, P. A., D. Soskice.** 2001. *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford University Press.
- Lee, D. J., B. S. Turner.** 1996. *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism*. London: Longman.
- Mayer, K. U.** 2005. „Life Courses and Life Chances in a Comparative Perspective.“ In: Svallfors, S. (ed.) *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Marshal, G.** 1997. *Repositioning Class. Social Inequality in Industrial Societies*. London: SAGE.
- Morel, N., B. Palier, J. Palme** (eds.) 2012. *Towards a Social Investment Welfare State?* Bristol: The Policy Press University of Bristol.

- Nisbet, R. A.** 1959. The Decline and Fall of Social Class. *Pacific Sociological Review*, 2, 11-17.
- Pakulski, J., M. Waters.** 1996. *The Death of Class*. London: SAGE.
- Powell, M., A. Barrientos.** 2004. Welfare Regimes and the Welfare Mix. *European Journal of Political Research*, vol. 43, 83–105.
- Robertson, R.** 1995. “Glocalization: Time-space and Homogeneity-heterogeneity.” In: Featherstone, M., S. Lash, R. Robertson (eds.) *Global Modernities*. London: SAGE.
- Scott, J. C.** 1996. *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*. Cambridge: Polity Press.
- Sørensen, A. B.** 1991. On the Usefulness of Class Analysis in Research of Social Mobility and Socioeconomic Inequality. *Acta Sociologica*, 34 (2), 71-87.
- Svallfors, S.** 2005. “Introduction.” In: Svallfors, S. (ed.) *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective*. Stanford: Stanford University Press.
- Weber, M.** 1946. *From Max Weber. Essays in Sociology*. Ed. by Gerth, H. H., C. Wright Mills. Oxford University Press.
- Weber, M.** 1978. *Economy and society*. University of California Press.
- Witte, J. C., S. E. Mannon.** 2010. *The Internet and Social Inequalities*. London: Routledge.